

Ki volt a piliscsabai plébániatemplom tervezője?

A piliscsabai plébániatemplomon első ránézésre is látszik, hogy igényes terv szerint készült (1. kép). Monumentális méretei, a belső tér összetett kialakítása és a homlokzatok szokványostól eltérő építészeti megoldásai is jelentős épületnek mutatják, amelynek párhuzamait a kor nagy városi templomai között kell keresni. Valószínűleg impozáns megjelenése sugallta, hogy tervezőjének személyében Franz Anton Hillebrandtot sejtette a kutatás.¹ Ezt a feltételezést azonban nem sikerült alátámasztani, így a piliscsabai templom tervezőjének kiléte továbbra is kérdés.²

A jelenlegi templomot egy kisebb, 1748-ban felépített, de három évtized alatt már romossá vált templom helyén emelték a birtokosok, a budai klarissza nővérek. Alapkövét 1778. szeptember 21-én tették le, az elkészült templomot pedig 1781. november 28-án szentelte fel Veroni Pál perbáli esperes.³

A források nem őrizték meg sem a templom tervezőjének, sem építőmesterének a nevét. Prokopp Gyula szerint a piliscsabai klarisszák birtokain 60 000 forint értékű építkezést vezető Mayer Jakob⁴ lehetett a plébániatemplom építője is.⁵ Közvetett forráson alapuló állítását levéltári hivatkozás hiányában nem volt lehe-

tőségünk ellenőrizni, így azt csak feltételesen fogadhatjuk el. Árnyalja a képet az a felismerés, miszerint nagyon szoros hasonlóság van a piliscsabai templom és az esztergom-belvárosi plébániatemplom között (2. kép). Ez utóbbi tervezője Oracsek (Oraschek) Ignác budai kőművesmester volt.⁶ Bár a piliscsabai templom építéskor Oracsek már nem élt,⁷ kérdés, hogy az épület tervei származhattak-e valamilyen módon tőle, illetve mi lehet az oka ennek a szoros hasonlóságnak.

A főhomlokzat jellegzetességei mindkét épületen ugyanazok, csupán a részletformák térnek el. Szembetűnő a szélső tengelyek háromszintes tagolása: a földszinten magas, félköríves záradékú, „lebegő” szemöldökpárkánnyal díszített ablak, fölötte szegmensíves ablak magasra emelt, egyenes szemöldökpárkánnyal, majd egy alacsonyabb „mezzanin-ablak”. Mindkét épület magas lábazati zónája (Piliscsabán sávozott formában) a földszinti ablak vállmagasságáig tart, ahol erőteljes párkánnyal záródik. Ezen állnak az egyszerű, dór pilaszterek, amelyek rétegzett formában lefedik az enyhén kiugró középrizalit falsíkváltását.

A főhomlokzat torony melletti szakaszainak lezárásánál a korszak építészeti konvenciójának bonyolul-

1 *Pest megye műemlékei*, I. (Magyarország műemléki topográfiája, 5.) Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 646.

2 Kelényi György Franz Anton Hillebrandtról írt monográfiájában Piliscsaba nem szerepel. Lásd KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt*. (Művészettörténeti Füzetek/Cahiers d'histoire de l'art, 10.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. A Hillebrandt-attribúciót nem fogadja el: JERONYEI Kiss János: *Piliscsaba, római katolikus (Kisboldogasszony-) plébániatemplom. Műemléki és építéstörténeti tudományos dokumentáció és helyreállítási javaslat*. Budapest, 2006. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 47669.

3 A templom építéstörténetéről bővebben lásd: OPRA Zsuzsanna–GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor: *Piliscsaba, Római katolikus plébániatemplom. Építéstörténeti kutatási dokumentáció*. Budapest, 2015. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 46355. A homlokzatfelújítási tervekhez 2018-ban szondázó falkutatást végeztünk Mednyánszky Zsolt res-

taurátorral. A vizsgálatot létráról és emelőkosárról végeztük, ezért a lehetőségek korlátozottak voltak. A kivitelezés megkezdése előtt állványról szükséges majd pontosítani a megfigyeléseket. (GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor–MEDNYÁNSZKY Zsolt: *Piliscsaba, Római katolikus plébániatemplom. Előzetes beszámoló a falkutatás eredményeiről*. Budapest, 2018. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. D 47652.)

4 Mayer Jakob kőművesmester Esztergomban született 1734-ben, és 1810 körül halt meg. PROKOPP Gyula: Az esztergomi „királyi város” a 18. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 19.

5 PROKOPP 1981 (ld. 4. j.). 19. Sajnos az adatra vonatkozó hivatkozás nélkül.

6 Az esztergom-belvárosi plébániatemplom építéséről lásd PROKOPP 1981 (ld. 4. j.). 15.

7 1767 októberében halt meg. PROKOPP 1981 (ld. 4. j.). 14.

1. Piliscsaba, a plébániatemplom főhomlokzata
(Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele, 2015)

tabb megoldása látható: az oromzatot egy párkány két szintre osztja, melyek közül a felső kapja meg a szokásos volutás indítást, az alsó szakaszon az oromzat ferde vonala Esztergomban barokkosabb megfogalmazású, tört ívben, Piliscsabán pedig homorú ívben folytatódik. Esztergomban az alsó oromzatszint rizalitként lépcsőződik a felső voluta külső szélének vonalában. Tovább erősítik az oromzatok hangsúlyát a padlásteret megvilágító „mezzanin-ablakok”. Ezek Piliscsabán elmaradtak⁸ (vagy befalazták őket). Érdeemes azonban megfigyelni,

hogy Piliscsabán a szélső tengelyek legfelső ablakainak cseppdíszes vakolatkerete az esztergomi ablakok közül inkább a kisebb oromzati „mezzanin-ablakok”-éra emlékeztet, mint az ugyanott lévőkre.⁹

Az oldalhomlokzatok esetében a hasonlóság kevésbé szembeütő, mégis ugyanolyan szoros. Mindkét templom főhomlokzati tagolása átfordul az oldalhomlokzatokra, de a belső tér struktúrájának megfelelően csak egy szakasznyi hosszúságban. Az oldalhomlokzatok a templomhajó terének megfelelően nagyvonalúbb tagolást kaptak. A hatalmas hajóablakok formája és keretelése eltérő ugyan, egyeznek azonban a szakaszokat elválasztó vékony, nagy közökben elhelyezett lizénapárok. Az ablakok szemöldökpárkányja a lizénákat összefogó párkányba metsződik, Piliscsabán a párkány síkjának lefordulásával az ablakok tulajdonképpen összekapcsolódnak a főpárkánnyal.

A templomok szentélyéhez mindkét oldalon háromszintes épületrészek kapcsolódnak. A városi templomhoz illő megoldást Piliscsabán is változatlanul alkalmazták. Az oldalhomlokzaton ez a főhomlokzat szélső szakaszaihoz hasonló háromszintes, két-, illetve háromtengelyes szakasz formájában jelentkezik. Az alaprajzi elrendezés minden jellegzetességében egyezést találunk a két templom között: a tornyot, illetve a szentélyt közrefogó mellékterek szimmetrikusan helyezkednek el. Az oratóriumos sekrestyék kialakítása egészen hasonló. Külső homlokzatuk a belsőben visszaköszön. Az alsó két szint változatlan formában ismétlődik meg a szentély oldalfalainak tagolásában, a harmadik szint ablakai helyett Esztergomban a falszakasz teljes szélességében szabad nyílás töri át. Piliscsabán ez hiányzik, helyén síma falfelület van. Belülről megfigyelve azonban az oratóriumok emeletén fülkeként látható ez a nyílás, még a boltívet tagoló mélyített tükrös is megvan. Elképzelhető tehát, hogy csak később falazták be. A szentélyzáródás mindkét templomban lapos szegmensívű, és két ablak töri át. A templomhajó jellegzetességei mindkét esetben a csehboltozatos szakaszokat elválasztó falpillérek között kialakított mély oltárfülkék. A páros pilaszterekkel díszített pillérek Esztergomban ívesen kidomborodnak a hajó felé, Piliscsabán felületük egyenes, de arányaik hasonlóak. Egyforma megoldás az ablakok alatti fülkéké. A pilaszterfők részletformái eltérők ugyan, de mindkét

8 Vagy befalazták őket. Itt még nem volt lehetőség fallukutásra.

9 A fallukutáskor a bal oldali ablakot tudtuk vizsgálni. Megállapítottuk, hogy az egész ablakkeret újabb kori vakolatból készült (a 20. század második felében). A mai formákat tehát úgy kell tekinte-

nünk, mint amelyeket korábbi alapján készítettek. A részleteket tekintve azonban biztos, hogy nem pontos utánezatokról van szó. Így például az ablakszemöldök kialakítása a kerettel összeolvadó cseppdíszekkel nem hiteles. Bővebben lásd GAYLHOFFER-KOVÁCS–MEDVÁNSZKY 2018 (ld. 3 j.).

templomban érvényesül a szentély díszesebb fejezetek általi kiemelésének elve.

A karzat megoldása is hasonló: a diadalívhez hasonlóan erősen leszűkülő hátsó falak között a torony szélességében egyetlen kosárív tartja a karzatot, amelynek mellvédfala közepén enyhén kihasasodik.

A szondázó falkutatás során olyan nyomokat találunk, amelyek alapján a toronyalj-ablakok vakolt keretének eredeti formája rekonstruálható: az ablak és a fölötte lévő hullámíves párkány közötti falsáv nem függőleges vonalban futott a párkány alá, hanem a zárókődísz magasságában homorú ívben beszűkült (3. kép).¹⁰ Pontosan ilyenek a hasonló helyzetű esztergomi ablakok is. (Ezek azért maradtak meg eredeti formájukban, mert kőből készültek.) A hasonlóságok mellett nem lényegtelen eltérések is vannak az esztergomi és a piliscsabai plébániatemplom architektúrája között. A falkutatás során bebizonyosodott, hogy a piliscsabai homlokzat vakolatból formázott tagozatai nem mondhatók hitelesnek, eredeti barokk részleteket alig sikerült feltárni. Ezért tűnnek például az ablakkeretek laposnak, helyenként túlzottan egyszerűeknek – különösen az esztergomiak mellett. Piliscsabán a homlokzattagolásnál alkalmazták a sávazást, ami a felületek nagyobb léptékű, tömegszerű kezelésének bizonyítéka, míg Esztergomban inkább a részletformákra koncentráltak. A piliscsabai és esztergomi részletek megítélése nehéz, azonban talán kimondhatjuk, hogy a piliscsabai tagozatok valamelyest egyszerűbbek. Ezt legjobban a hajó falpillérei mutatják: Esztergomban a jellegzetesen kidomborodó falpillérek különleges optikai hatást keltenek, míg Piliscsabán ez teljesen hiányzik.

Mindezek alapján szinte biztos, hogy a piliscsabai templom előképe az esztergom-belvárosi plébániatemplom volt. Továbbra is kérdés azonban, hogy következethetünk-e ebből a tervező személyére. Mielőtt megpróbálnánk válaszolni, érdemes megvizsgálni Oracsek Ignác más műveit is. A kor egyik legfontosabb építészéről van szó, aki a budai királyi palota építésvezetője, a nagytétényi kastély valószínűsített tervezője volt, és a gödöllői kastély építésén is dolgozott.¹¹

Oracsek Ignác egyetlen szignált terve egy alaprajz, amelyet a váci Szent Mihály-templom átépítéséhez készített 1755-ben.¹² Összevetve a piliscsabai templom

2. Esztergom, a belvárosi plébániatemplom főhomlokzata (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele, 2010)

alaprajzával, az általános megoldásokon túl szorosabb kapcsolatra utaló egyezéseket állapíthatunk meg. A középtorony homlokzatból alig kilépő tömegének két oldalán ellipszis (Vác), illetve kör (Piliscsaba) alaprajzú mellékterek vannak, amelyek között szűk toronyalj, illetve karzatnyílás van. A hajót mély oltárfülkék kísérik, a kórus mindkét oldalán szimmetrikusan sekrestyék helyezkednek el, a szentély pedig félkörívben záródik. A sekrestyék hátsó oldalán csigalépcsők vezetnek az emeleti oratóriumokra.

1751–1757 között, tehát részben az esztergomival egyszerre, Oracsek Ignác tervei szerint épült fel a hatvani plébániatemplom is (4. kép).¹³ Hasonlóságuk inkább

¹⁰ GAYLHOFFER-KOVÁCS–MEDVÁNSZKY 2018 (ld. 3. j.).

¹¹ A mesterről bővebben, a korábbi szakirodalom említéseivel lásd Gy. BALOGH Ágnes: Buda Főváros Kőműves és Kőfaragó Céhe mesterei.

Építés- – Építészettudomány, 27. 2000. 296–298.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, T 18, No. 54.

¹³ Gy. BALOGH 2000 (ld. 11. j.). 297.

3. A piliscsabai plébániatemplom földszint jobb oldali ablaka kutatás után. Szaggatott vonal: a feltárt nyomok alapján rekonstruálható forma. Folyamatos vonal: a legutóbbi helyreállításakor készült forma. (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele, 2018)

az alaprajzot látva meggyőző, a háromszakaszos hajó miatt e tekintetben Piliscsabához közelebb is áll, mint Esztergomhoz. A templomhajó kialakítása a karcsúbb, ívesen a térbe hajló falpillérekkel viszont Esztergomhoz hasonló. A homlokzaton már nem találunk ilyen szoros egyezéseket. A jellegzetes, kétszintes oromzatot hiába keressük, de talán nem azért, mert nem is létezett. A torony két oldalán homorú ívben emelkedő oromzatok mai megjelenése aligha egyezik meg az eredetivel, lábazati párkányukon kívül ugyanis semmilyen tagozat nincs rajtuk. Mivel ez idegen a 18. századi gyakorlattól, gyanakodhatunk, hogy újjáépítették őket. A toronytettet tagoló legelső párkány eredetileg talán az oromzatokra is kiterjedt, és az esztergomi, illetve piliscsabai megoldáshoz hasonlóan akár kétszintes is lehetett.¹⁴

A budajenői templomról is források alapján tudjuk, hogy Oracsek Ignác tervei szerint épült 1756–1759 között.¹⁵ A fenti épületekkel mindössze az alaprajz mutat némi hasonlóságot, amennyiben a szentély mindkét oldalán van sekrestye.

14 A padlás felől az oromzatok vakolatlan téglafala látszik. Úgy tűnik, hogy ezek eredetiek, de nem zárható ki, hogy a széleik vissza vannak bontva. Ezt csak homlokzati falkutatással lehetne eldönteni. (Erre a legutóbbi homlokzatfelújítás során sajnos nem került sor.) Az oromfalakon és a tornyon egy korábbi tetőszerkezet gerendafészkei látszanak.

15 *Pest megye műemlékei*, I. 1958 (I. 1. j.). 262. Az építőmester Martin Sigl (Siegl) volt.

4. Hatvan, a plébániatemplom főhomlokzata (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele, 2014)

A Hatvanhoz közeli Kál templomának építészete szintén Oracsek Ignác volt 1761-ben, itt mégis hiába keressük a fenti épületek jellegzetességeit.¹⁶

Úgy tűnik tehát, hogy Oracsek ismert templomépületei között nincs olyan szoros hasonlóság, mint az esztergomi és a piliscsabai templomok között.

Bár építőmesterét nem ismerjük, mégis érdemes bevonni az összehasonlításba az 1767–1775 között, az esztergomi káptalan költségén épült¹⁷ dorogi plébániatemplomot (5. kép). Esztergommal és Piliscsabával való párhuzamba állítását a főhomlokzati középtor-

16 Gy. BALOGH 2000 (I. 11. j.). 298.

17 *Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye*. Szerk. HARIS Andrea–BARDOLY István. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2006. 25. A forráskutatáson alapuló helytörténeti szakirodalom nem említi a tervező vagy építőmester nevét, tehát azt valószínűleg nem őrizték meg a források. Kovács Lajos: *A dorogi Szent József-plébániatemplom katolikus közösségének története*. (Dorogi Füzetek, 47.) Dorog, Dorog Város Barátainak Egyesülete, 2014.

5. Dorog, a plébániatemplom főhomlokzata. Magyar Építészeti Múzeum és Dokumentációs Központ, Fotótár, Itsz. 057.074N

6. Esztergom, a vízvárosi plébániatemplom főhomlokzata (Horogszegi Tamás felvétele, 2014)

nyot közrefogó, két szintre tagolt oromfalak indokolják. Faragott kőelemek helyett itt – kevésbé előkelő megoldásként – vakolatból formálták a tagozatokat. Érdekes, hogy a tornyot nem rizalittal emelték ki, hanem a határoló pilaszterek és a két oldalról érkező párkány íves kihajlásával. Piliscsabával mutat rokonságot a torony sugaras keretelésű, ovális ablaka, valamint a sávozott lábazati szint, amely a teljes épületen végigvonul. Az oldalhomlokzatokat itt is széles állású, kettős falsávok tagolják. Az esztergomi hajóablakokhoz lehet hasonlítani a dorogi főhomlokzat középső ablakának különleges motívumát, az ablakkeret szárát fele magas-

ságban tagoló, rétegzett, trapéz alakú „záróköveket”. Ezek a motívumok Piliscsabán is megvoltak, nyomait az archív fényképeken sikerült felfedezni,¹⁸ majd a célzott fakutatás során néhány helyen hitelesíteni.¹⁹ (A legutóbbi helyreállításakor az ablakkereteket tehát erősen leegyszerűsítették.)

A dorogi templombelső szinte ismerősnek hat: a mély oltárfülkét határoló falpillérek íves felülete és a fejezetek egyértelműen az esztergom-belvárosi plébániatemplomot idézik fel.

A főhomlokzat „oromzatszintjén”, a belső pilaszter fölött két egymás felé fordított, hullámíves volutából

18 MÉM MDK, Fotótár, Itsz. 77.799N. Bővebben lásd OPRA–GAYLHOFFER-KOVÁCS 2015 (ld. 3. j.).

19 GAYLHOFFER-KOVÁCS–MEDNYÁNSZKY 2018 (ld. 3. j.).

álló, fönt nyitott oromzat látható. Piliscsabán és az esztergom-belvárosi plébániatemplomnál ez a motívum nincs meg. Előképe az esztergom-vízvárosi plébániatemplom főpárkány fölötti oromzata lehetett, és innen származhat a középső tengely (Dorogon a torony) rizalit helyett visszaugratással és párkányokkal történő kiemelésének ötlete is (6. kép). A dorogi templom építéskor az esztergom-vízvárosi (jezsuita) templomnak még nem épültek meg a tornyai.²⁰ Kiépítésükre Kirchoffer Ferenc és ugyanaz a Mayer Jakab készítette tervet,²¹ aki Piliscsabán is dolgozott. A tervezett tornyok háromszintes tagolása az alsó, fekvő téglalap alakú, zárókődíszes ablakokkal és a középső, ovális ablakokkal jól összevethető az esztergom-belvárosi és a piliscsabai templom tornyával, még inkább hasonlít azonban a dorogi templomtornyra. A harangablakok félköríves nyílásába föntről benyúló zárókő motívuma és a tervrajzon a jobb oldali sisakvariáns alapján sejthető, hogy a toronytervet készítő mestereknek köze lehetett a dorogi templom építéséhez is. A kétszintes oromzat és az ablakkeretek az esztergom-belvárosi templomról, a volutás oromzat és a középtengely kiemelése pedig a vízvárosi templomról származhat. A toronyterv alapján tehát úgy gondolhatjuk, hogy Dorogon is inkább Mayer Jakab dolgozott.

Ami a belső térképzést illeti, a vízvárosi templom Oracsek Ignác számára is mintaadó volt. A hatvani és

az esztergom-belvárosi templom belső jellegzetességeit is a vízvárosi templom mértéktartóan kidolgozott, ám rendkívül igényes architektúrájából származtathatjuk.²² A mély oltárfülkék a kompozitfejezetes falpillérekkel, a hajóablakok magas fülkéikkel és a karzat kialakítása olyan megoldások, amelyeket biztosan jól ismert.

Térjünk vissza Piliscsabához és a címben feltett kérdéshez! Mint láttuk, a piliscsabai és az esztergom-belvárosi templom közötti egyezések szorosabb kapcsolatot feltételeznek, mint amilyen az esztergomi templom és Oracsek Ignác más épületei között van. A dorogi templom ismeretében azonban ezt inkább Mayer Jakab személyével lehet magyarázni. Prokopp Gyula kutatásai alapján tudjuk, hogy az esztergom-belvárosi plébániatemplom építkezésének kezdetén, 1756-ban, Mayer Jakab apja, Mayer Krisztián, a város kőművesmestere volt a pallér. Ekkor még Lucas de Schram tervei szerint folyt a munka, amit a következő évben Grassalkovich (I.) Antal tanácsára vett át Oracsek Ignác.²³ Nem tudjuk, hogy az ő új terveinek kivitelezésében is részt vett-e Mayer Krisztián, de ha igen, akkor ez közvetlen kapcsolatot is jelenthet Mayer Jakabbal. Huszonkét évesen talán már segédkezett apja mellett, az ő révén pedig akár Oracsek tervrajzaihoz is hozzájuthatott. A piliscsabai templom esztergomi párhuzamai tehát azt sugallják, hogy Oracsek Ignác terveinek közvetlen ismeretében, azok átdolgozásával készültek.

20 A templom 1713–1738 között épült, tervezője Petrus Ross volt. A tornyok 1796–1797 között épültek, tervezőjük Feigler Ferenc volt. Lásd *Magyarország műemlékjegyzéke. Komárom-Esztergom megye* 2006 (ld. 17. j.). 49.

21 Prímási Levéltár, Tervrajgyűjtemény 610. (Dátum nélkül.) A homlokzatrajzot közli: PROKOPP 1981 (ld. 4. j.). 18.

22 VOIT Pál: Der kunstgeschichtliche Ursprung der Minoritenkirche in Eger. *Acta Historiae Artium*, 11. 1965. 197.

23 PROKOPP 1981 (ld. 4. j.). 15.